

УДК 811.161.2:81 '373

## **ОЦІНКА ЯК КОМПОНЕНТ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНОТАТИВНОГО ДІЄСЛОВА**

Мова відображає об'єктивну дійсність. Людину оточують люди, предмети, властивості, дії, до яких вона може ставитися по-різному: в аспекті доброти і зла, справедливого чи несправедливого, можливості чи неможливості. Ціннісні відношення закріплені у мові в семантичних структурах. Оцінка, як ціннісний аспект значення, простежується в різних мовних висловлюваннях.

Оцінка – це ставлення суб'єкта до об'єкта висловлювання, яке виникає на основі практичної діяльності і пов'язана зі світоглядом, соціальним статусом людей. При вираженні оцінки людина згадує про норму, „еталон”, за допомогою якого проводиться порівняння, робляться висновки, які відображають розуміння дійсності. Серед різних типів оцінки переважає інтелектуально-логічна, ...яка ґрунтується на логічних судженнях про об'єктивні ознаки [11, с.32].

У мовознавстві категорію оцінки досліджували О. М. Вольф, С. С. Хідекель, І. А. Стернін, Г. Г. Кошель, В. М. Телія, Е. В. Рябцева, З. Д. Попова, Т. А. Космеда, В. В. Нагель. Проте залишається дискусійним положення про місце оцінного компонента у семантичній структурі слова, недостатньо вивченими є різновиди оцінок, оцінна інтерпретація емоційно-оцінних дієслів.

**Мета** статті – дослідити оцінну модальність дієслівних конотем.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: дослідити структуру оцінної модальності, з'ясувати різновиди оцінок, визначити місце оцінного компонента у значенні слова.

Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Об'єктом дослідження є експресивно забарвлені дієслова, дібрані з газет "Україна молода"(УМ), "День" (Д), "Сільські вісті" (СВ), "Вечірній Київ" (ВК), „Молодь України” (МУ), „Голос України” (ГУ).

Оцінне ставлення розглядають як один з видів модальності, що супроводжує мовні вираження. Оцінна модальність вказує на ставлення мовця до всього об'єктивного, наприклад: *Після гучної справи щодо виселення музеїв Києво-Печерський заповідник знову „вляпався” в історію кадрову* (УМ, 11.01.11, 13); *У нашому ж Криму все навпаки – ціни буквально скаженіють* (УМ, 13.06.2009, 13); *До того вони вирощували овочі, та ця виснажлива робота їх уже „дістала”, тому вирішили шукати іншу* (Д, 15.04.2009, 6); *„Опозиція – не та, яка „гавкає”. Яценюк оголосив про новий намір прийти до влади* (УМ, 16.12.2010, 4).

Оцінна модальність – це зв'язок між ціннісною орієнтацією мовця чи слухача та позначуваною реалією, тобто оцінна модальність є комплексом ознак, що утворюють структуру оцінки. В оцінці завжди присутні суб'єкт, об'єкт, шкала і стандарт. У структурі оцінного висловлювання виділяють елементи трьох рівнів: ті, що експліціюються (об'єкт оцінки), імпліцитні елементи (шкала оцінки, оцінний стереотип) і елементи, які можуть бути як імпліцитними, так і експліцитними (суб'єкт оцінки, мотивація оцінки) [4, с.8]. Суб'єктом оцінки може бути конкретна особа чи група людей, або певний соціум. Суб'єктивний фактор завжди взаємодіє з об'єктивним. Один об'єкт різні мовці можуть оцінити по-різному (наприклад, залежно від віку, статі, соціального стану, професії): 1) для однієї людини об'єкт цінний, а для іншої ні; 2) може оцінюватися частина об'єкта, цінна для суб'єкта. „Взаємодія суб'єкта і об'єкта оцінки – це взаємодія активно-пасивна: суб'єкт оцінює об'єкт у процесі практичного пізнання і виявлення у ньому цінності” [9, с.40].

Оцінка – один із способів пізнання людиною навколишньої дійсності. Оцінка – це суспільно закріплене ставлення носіїв мови (добрий – поганий, добре – погано) до позамовного об'єкта і до фактів мови і мовлення [10, с.11]. Оцінка дається за різними ознаками, а саме „важливо / не важливо”, „цікаво / не цікаво”, „смачно / не смачно” [2, с.2]. Конотація виникає внаслідок оцінного сприйняття і відображення у слові дійсності. О. М. Вольф стверджує, що „основна сфера значень, що зазвичай відносять до оцінних, пов'язана з ознакою „добре / погано” [4, с.8]. Оцінність – семантична властивість мовних одиниць, яка полягає у вираженні позитивного чи негативного ставлення суб'єкта до позамовного об'єкта. Отже, оцінний компонент – це позитивна чи негативна оцінка, яка існує у значенні слова.

Ми переконані, що оцінний компонент є елементом лексичного значення слова. В. В. Виноградов доводив, що „слово містить не лише граматичні і лексичні предметні значення, але й виражає оцінку суб'єкта – колективного чи індивідуального. Предметне значення певною мірою формується цією оцінкою, і оцінці належить творча роль у зміні значень” [5, с.18]. Оцінку в якості семантичного компонента розглядали О. Н. Іваніщева, С. С. Хідекель, Г. Г. Кошель, І. А. Стернін, Е. В. Рябцева та інші. М. Ф. Алефіренко виділяє три різні погляди на природу оцінної семи. Перший погляд на оцінність як конотативну сему поділяють З. Д. Попова та І. А. Стернін, оскільки конотація відображає певне ставлення мовця. Другий погляд представляє В. М. Телія, яка вважає, що оцінність можна поділити на два типи значення: власне оцінне, характеризує денотат, та емотивно-оцінне, належить конотації [9]. Інша точка зору належить В. І. Шаховському, який стверджує, що оцінна сема за своєю природою раціональна і є понятійною, оскільки відображає ознаки предмета, але оцінка виникає на основі денотації конотативних сем [1, с.107 – 111].

Відповідно до місця оцінки у слові, М. М. Кожина виділяє різні види конотації: власне емоційно-експресивний, у якому оцінка входить до значення мовної одиниці (рос. **губошлеп, разгильдйай, забулдыга, тряпка**

(про человека) и другие); умовно-традиційно-експресивний, де оцінка супроводжує денотативне значення (**очи, грядущий, снизойти** и другие); третій вид враховує функціональну маркованість слів (**гносеологія, генетика, синхрофазотрон**) [6, с.33 - 34]. В. М. Телія виділяє власне оцінну модальність (орієнтована на предмет позначення), денотативну модальність і конотативну модальність [9, с.25 - 29].

На нашу думку, оцінним буває все слово, тобто оцінність може бути у денотативному компоненті значення і виступати як оцінне поняття (раціональна оцінка), наприклад: **смердіти** – денотативне значення „погано пахнути”, **витурити** – „вигнати”, **трощити** – „ламати”, **конати** – „вмирати”, **гиркатися** – „сваритися”, **обпектися** – „азнати больових відчуттів чи невдач”, **ляпнути** – „сказати щось зайве” тощо – дії оцінюються об’єктивно. Підсилення раціональної оцінки емотивною модальністю призводить до виникнення конотативної оцінки. Якщо ж оцінка конотативна, – оцінюється лише певний аспект (ознака) дії, який порівнюється зі стандартом. Чим менш значимий аспект потрапляє у фокус оцінки, тим яскравіша суб’єктивність оцінки. У дієсловах **розслаблятися, зморозити, наварити, здерти, залетіти, підколоти, зажати** оцінка конотативна, оскільки у фокус оцінки потрапляють такі аспекти: **розслаблятися** – „відпочивати”, „відпочиває весь організм” – оцінний компонент „це добре”, **зморозити** – „сказати”, але „щось недоречне” – аксіологічний компонент „це погано”, **наварити** – „збагатитися”, але „нечесним шляхом” – аксіологічний компонент „це погано”, **здерти** – „отримати гроші”, „забрати в когось хитрощами або силою” - „це погано”, **залетіти** – „потрапити кудись”, „у неприємності” - „це погано”, **підколоти** – „жартувати”, „принижувати, образати” - „це погано”, **зажати** – „не дати комусь щось”, „через жадібність” - „це погано”. Іноді важко визначити вид оцінки – денотативна чи конотативна. У такому випадку І. А. Стернін пропонує трансформувати значення в умовну фразу „...і це добре / погано” так, щоб ліворуч не було оцінних слів – тоді оцінка додаткова, конотативна, якщо ж трансформація неможлива, – оцінка

денотативна [7, с.71]. Наприклад, **накручувати** (ціни) – збільшити, і це погано, **кинути** – обдурити когось, і це погано, **мочити** – бити, і це погано, розводити – обдурити когось, і це погано, **нахімічити** – зробити щось як-небудь, і це погано. Отже, у проаналізованих дієсловах оцінка конотативна. Н. І. Бойко розрізняє слова з оцінним компонентом значення, що входить до конотації, і слова з оцінним значенням, що становить власне денотацію. У другій групі виділяє слова з меліоративною та пейоративною оцінкою раціонального змісту. Якщо сема „оцінність” входить одночасно і до денотації, і до конотації, тоді вся номінація є оцінною [3, с.66 - 67].

Оцінні семи містять позитивну, негативну, амбівалентну (поєднуються позитивна і негативна), нейтральну оцінки. На відміну від позитивної і негативної оцінок, що виражають схвалення / несхвалення дії, нейтральна (нульова) оцінка містить оцінно-нейтральне ставлення до дії, є нормою, точкою відліку. „Нульова оцінка, що виражає неоцінне ставлення носіїв мови до ознак референта, належить в якості семантичного компонента до структури значення слів, які містять норму будь-якої якості, ознаки, і є фоном, відносно якого сприймаються оцінні відношення у ту чи іншу сторону” [10, с.11 - 12].

Усі експресивні дієслова можна поділити на 1) негативнооцінні (пейоративна оцінка): **підколювати, застовпити, кришувати, мочити** та інші: *34-річний чоловік акторки Скарлетт Йохансон до нового „титулу” (прим. авт. – „найсексуальніший чоловік року”) поставився іронічно. „Підозрюю, що це звання дасть моїй сім’ї привід „**підколювати**” мене до кінця життя”, - каже Рейнольдс (УМ, 20.11.10, 16); Молоді пари намагалися „**застовпити**” в РАЦСах місце на одруження 8 серпня 2008-го ще з минулої осені...(УМ, 12.07.2008, 13); Водночас він відкинув підозри, що саме дільничі в погоні за додатковим заробітком „**кришують**” нелегальні пункти скупівлі металобрухту...(Д, 28.08.2008, 6); Неохоче залишивши „Мерседес”, високий посол у тренувальному костюмі запросив Бориса пройтися і в тіні акацій запропонував йому „не **мочити**” Ткачова в обмін на реєстрацію (Д,*

28.04.2009, 7); 2) дієслова з позитивною оцінною семою (меліоративна оцінка), які трапляються у мові ЗМІ досить рідко: **розкрутитися, обмити, розкритися**: Далі – залежно від обставин і від того, наскільки вдасться „**розкрутитися**” та **принадити** солідну клієнтуру (ВК, 13.11.2008, 6); "Свою першу золоту медаль я „**обмила**” джемом і медом (УМ, 22.02.2008, 23); Сім'я склалася. Діти вже „**розкрилися**”. Вони знають, чого хочуть від життя (МУ, 08.02.11, 2); та контекстні позитивнооцінні семи, оцінка яких може змінюватися залежно від контексту: **засвітитися, відтягуватися, підрізати, приручити** тощо: Позавчора ця група (а може, перша з груп?) „**засвітилася**” (УМ, 02.02.2008, 4) - позитивна; З батьками мені пощастило, скажіть? Вони вміють „**відтягуватися**” по повній програмі (МУ, 11.02.11, 2); Мер „**підрізав**” чиновників. Леонід Черновецький залишив своїх заступників спочатку без авто, а потім і без компенсацій (ВК, 07.11.2008, 1) - негативна; Тетяна переконана: смачна домашня їжа, та ще й досхочу – дієвий спосіб „**приручити**” дитину, бо це теж прояв любові й турботи (СВ, 14.08.2008, 3) – позитивна; 3) амбівалентна оцінка, наприклад: **дурачитися, пробрендувати, причесати, настоювати** й інші: Наталя Єфименко до кожного з учасників репетиції підходить дуже відповідально: "Вони „**дурачаються**” тільки, коли в залі є хтось сторонній. Хочуть показати, як легко їм усе дається, але насправді тут не просто робота, а треба пахати" (УМ, 24.02.2006, 17); Автанділ, який цього разу всю свою колекцію „**пробрендував**” – на кожній речі є напис, лейбл чи принт Avtandil... (УМ, 18.03.2006, 3); У ДАІ про зазначені недоліки знають – кажуть, що пройде певний час, доки новий закон „**причешуть**” і Кабмін затвердить усі необхідні постанови (ВК, 17.12.2008, 5); З того часу з'явився лише один альбом „Любов моя”. Так, співак не квапиться, а спокійно „**настоює**” матеріал, додаючи нових фарб, нового звучання (МУ, 18.02.11, 7); 4) нейтральнооцінні дієслова, наприклад: **годувати, розлітатися, розмісти, замішати, потягнути** та інші: Я ж буду „**годувати**” своїх пасажирів старими фіксованими тарифами – 1,50; 1,75 (УМ, 03.09.2008, 2); А колекція

тим часом **розліталася** з полиць швидше, ніж гарячі пиріжки (УМ, 04.05.2007, 24); У самому селищі Славське в перший день рок-фестивалю дощовики по 8-10 гривень (звичайна ціна – 4-5 гривень) та калози й чоботи нормальних розмірів по 30 – 60 гривень **розмели** буквально за декілька годин (УМ, 29.07.2008, 13); ... комічну оперу „Задунаєць за порогом” Хостікоєв з Бенюком **замішали**” на історії, сучасності, родинних зв’язках та вірі в те, що гумор у житті українця відіграє дуже важливу роль (УМ, 30.08.2008, 9); Левка Парцхаладзе **потягнуло** на високе (ВК, 27.11.2008, 3). Нейтральне дієслово у певному контексті може стати позитивнооцінним, але частіше – негативнооцінним. Отже, у дієсловах оцінка може характеризувати суб’єкт дії, саму дію за певною ознакою, об’єкт, на який спрямована дія. З часом може відбуватися зміна оцінки – з позитивної на негативну, наприклад: **храбривати** – „вдавати, що все добре”, **запрошувати** – „перехід влади у спадок”: *Економічна ситуація дедалі більше нагадує середину 90-х, хоч би там як **храбривала** й хоч би які сольні концерти із заздалегідь узгодженими питаннями давала на телеканалах нинішня влада* (Д, 28.01.2009, 10); *За роки незалежності України багатьом політикам вдалося накопичити політичний й економічний капітал, який дозволяє сьогодні можновладцям без особливих труднощів **запрошувати**” в знайому їм сферу своїх спадкоємців* (Д, 01.11.2008, 4); і навпаки – з негативної на позитивну, як-от: **пригальмувати** – „ціни не підніматимуться”, **зв’язатися** – „зателефонувати, встановити зв’язок з кимось”, **відриватися** – „весело активно відпочивати, святкувати щось”: *Бензин істотно не подешевшає, але ціни **пригальмують*** (ГУ, 18.01.11, 1); *А от „зв’язатися” з Дідом Морозом, щоб картина видавалася реальною, виявилось справжньою проблемою* (ГУ, 06.01.11, 9); *Наступного дня всі „**відриваються**” по повній програмі: вуличні вертепи, колядники, багатий на наїдки різдвяний стіл, усілякі напої і, звичайно ж, пісні* (УМ, 11.01.2011, 9).

Позитивний і негативний оцінний компонент неоднорідний, його семантична специфіка залежить від основи оцінки, тому виділяють три типи

оцінних компонентів: 1) інтелектуально-логічний, який базується на логічних судженнях про властивості об'єкта: *До слова сказати, попередні уряди також „малювали” цифри досягти 12-мільйонного рубежу ще до 2010 року, однак, як свідчить статистика, більше 8 мільйонів „не витягнули”* (ГУ, 08.02.11, 12); *Є незначні можливості збуту до Росії або Білорусі, але майже весь зібраний урожай реалізується на внутрішньому ринку. Тож виходить: як тільки збільшуються посіви і зростають обсяги виробництва – ціна „підсаджується”, відповідно економічна зацікавленість падає* (Д, 17.11.2009, 4); *При цьому лезова частка коштів – 15 млн. грн. – „прокручується” через Держтелерадіоінформ* (УМ, 04.06.2008, 4). 2) емоційний, який оснований на емоціях, пов'язаних з властивостями, об'єктивно не характерних конкретному референту, наприклад: *Сфабрикована щиро поважним мною письменником Л. Дерешем ахінея пішла, як-то кажуть, у народ. Бібліотеки „клянули” на ім'я та закупили цей твір на нещасні бюджетні гроші – лише на Харківщину потрапило сім сотень примірників книжки, про читачів якої можна буде сказати слідом за С. Пováляйською: „Не диво, що з них такі дурні дорослі виходять”* (УМ, 13.06.2009, 10); *Обама виявився першим американським президентом, який прибув на сесію Міжнародного олімпійського комітету „проштовхувати” рідне місто* (УМ, 06.10.2009, 10); *У підсумку, повернути ваші гроші буде нереально, оскільки людину, котра „прокрутила” таку аферу, більше не знайти – у неї, швидше за все, були фальшиві документи* (УМ, 10.08.2007, 17). 3) емоційно-інтелектуальний тип, ґрунтується на єдності емоцій і раціонально-оцінних суджень, зокрема: *За словами представників місцевої громади, він (прим. авт. – экс-голова селища Шепеленко О. В.) напрочуд швидко „перекрашувався” в кольори провладної партії та почав бити у всі дзвони, мовляв, результати виборів підтасовані* (СВ, 03.02.11, 1); *Але на сьогодні цей пункт не виконано – кошти „зависли”* (УМ, 13.07.2005, 4); *Торік від найсуворішої за останнє півстоліття зими кримські господарства*



*„влетіли” конкретно – приблизно на 300 мільйонів гривень (УМ, 07.03.2007, 3).*

Г. Я. Солганік стверджує, що оцінна лексика проходить такі етапи: контекстне використання → модальнооцінне забарвлення → негативно чи позитивнооцінне забарвлення [8, с.58].

Ми дійшли висновку, що оцінка є обов'язковим компонентом семантичної структури конотативного слова. Об'єктом оцінки можуть бути як особи, предмети, так і дії. Оцінка залежить від об'єкта, суб'єкта, мотиву і умов спілкування. Дієслова поділяються на: власне оцінні (раціональна оцінка) і дієслова, у яких домінує конотативна оцінка. У мові періодичних видань функціонують переважно дієслова з пейоративним відтінком.

Функція емоційно-оцінних дієслів не стільки інформативна, скільки емотивна, вони виражають ставлення мовців до реалії, висловлюють оцінку певним діям.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 1999. – 274 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995 – .– Т. 1. – 1995. – 767 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. Навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей / Н. І. Бойко. – Ніжин, 2002. – 217 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1947. – С. 18 – 19.
6. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1977. – 223 с.
7. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 156 с.
8. Солганик Г. Я. Лексика газеты (Функциональный аспект) / Г. Я. Солганик. – М. : Высшая школа, 1981. – 112 с.

9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц [отв. ред А. А. Уфимцева] / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 139 с.

10. Хидекель С. С. Природа и характер языковых оценок / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 11 – 16.

11. Шаховский В. И. Лексикография и коннотативная семантика / В. И. Шаховский // Лексические и грамматические компоненты в системе языкового знака. Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 27 – 34.

*У статті розглянуто оцінну модальність дієслівних конотем. Проаналізовано структуру оцінки, встановлено, що оцінка є компонентом конотативного значення дієслів.*

*Ключові слова: оцінка, оцінна модальність, дієслівна конотема, негативна оцінка, позитивна оцінка.*

Modality of verbal connotem is considered in the article. The structure of evaluation is analysed. It is also found that evaluation is a component of connotative meanings of verbs.

Keywords: assessment, evaluation modality, verbal connothema, negative evaluation, positive evaluation.